

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
Akad. Z.M.BÜNYADOV adına ŞƏRQŞÜNASLIQ İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

PAKNUŞ İBRAHİM OĞLU TEYMURİ

**TƏSKİN ŞİRAZİNİN SƏRV VƏ GÜL FƏLƏKNAZNAMƏ
ƏSƏRİNİN FİLOLOJİ TƏHLİLİ**

5718.01 - Dünya ədəbiyyatı (fars ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı - 2016

Dissertasiya işi AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun “Farsdilli əlyazmaların tədqiqi” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Möhsün Zellabdin oğlu Nağısoylu
AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya
üzrə elmlər doktoru, professor,

Rəsmi opponentlər:

Kamil Hüseyn oğlu Allahyarov
Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Məsiəğa Əhməd oğlu Məhəmmədi

Aparıcı təşkilat:

**AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun “Dünya ədəbiyyatı” şöbəsi**

Müdafiə “12” oktyabr 2016-cı il saat 12⁰⁰-da AMEA akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun nəzdindəki FD. 01.151. Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115, Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, 7-ci mərtəbə

Dissertasiya işi ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat: “14” iyun 2016-cı ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**

**Zenfira Ədhəm qızı
Şıxəlibəyli**

TƏDQİQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Təskin Şirazi İran ədəbiyyatı tarixində klassik ənənəyə qayıdış üslubunun nümayəndələrindən biri olmaqla Kərim xan Zənd və Qacarlar dövründə yaşayıb-yaratmışdır. Təzkirələrdə haqqında az bəhs edilən “Sərv və Gül” (“Fələknaznamə”) məsnəvisi ilə tanınan bu şair hicri qəməri 1189-cu (miladi 1774-cü) ildə qələmə aldığı bu əsərinin mövzusunu qədim xalq dastanının müxtəlif versiyalarından götürmüş, yeni kompozisiya və çalarlarla oxuculara təqdim etmişdir. Şair əsər üzərində işləyərkən qədim dastanlarla yanaşı, məşhur söz ustalarının ədəbi irsindən və poetik ənənəsindən də təsirlənmiş, gözəl və oxunaqlı bir məsnəvi yaratmışdır. Təskin Şirazi dastan yaradıcılığında klassiklərindən daha çox Əbülqasim Firdovsi və Nizami Gəncəvidən bəhrələnmiş, öz məsnəvisini böyük Azərbaycan şairinin “Xosrov və Şirin” əsərinin vəznində yazmışdır. Şair eyni zamanda bu əsəri yazarkən Nizami “Şərəfnamə”sindəki saqınamə motivindən faydalanmışdır. Məsnəvinin sonunda Nizaminin adının bir daha ehtiramla xatırlanması isə müəllifin böyük Azərbaycan şairinə verdiyi dəyərin göstəricisidir.

“Sərv və Gül” əsərinin başqa bir səciyyəvi cəhəti ondan ibarətdir ki, burada klassik İran ədəbiyyatının Xorasan və İraq-Azərbaycan üslubu qabarıq şəkildə özünü göstərir. Dastanın istər dili və üslubu, istər quruluşu və kompozisiyası, istərsə də süjet xətti və məzmunu olduqca maraqlıdır. Buna görə də əsər həmişə oxucuların diqqətini cəlb etmişdir. Məsnəvi ilə bağlı digər bir maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, Sədi Şirazinin “Bustan” və “Gülüstən” əsərləri kimi bu kitabdan da uzun zamanlar məktəblərdə oxu kitabı və dərs vəsaiti kimi istifadə edilmişdir.

Təskin dövrünün görkəmli şairlərindən biri olmuşdur, lakin onun “Sərv və Gül” (“Fələknaznamə”) məsnəvisi barəsində təzkirələrdə elə bir məlumata rast gəlmirik.

Şairin poeziyasının bədii məziyyətləri sırasında bəlağət və bədiyyat daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Belə ki, müəllif təşbeh, istiarə, məzac və kinayələrdən, bir sözlə, klassik poetikanın bədii obrazlar sistemindən məharətlə istifadə edərək gözəl şairənə lövhələr yaratmışdır. Şairin müxtəlif qaynaqlardan bəhrələnərək dastan yaratmaq qabiliyyəti də təqdirəlayiqdir. Müəllif xalq dastanları ilə yanaşı, klassik farsdilli ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələrinə də böyük ehtiramla yanaşmış, onların bədii irsindən yaradıcı şəkildə faydalanmışdır.

“Fələknaznamə”nin məzmunu Yusif peyğəmbərin nəslindən olmuş Fələk adlı qəhrəmanın həyatını və sərgüzəştlərini əhatə edir. Təbiidir ki, Fələk və ya Fələknaz şair təxəyyülünün məhsulu olan bir obrazdır. Dastanın səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri onun xalq ədəbiyyatının poetik tələbləri çərçivəsində yazılmasıdır. Burada işlənən bir sıra mifoloji, əxlaqimənəvi və hikmətəməz motivlər xalq dastanlarına xas ənənələrlə səsleşir. Kitabda Firdovsinin “Şahnamə”si ilə uyğun gələn bir çox epizodlar və poetik xüsusiyyətlər də diqqəti cəlb edir. Əsərin başqa bir cəhəti onda Quran, hədis və irfani motivlərə müəyyən yer verilməsidir. Əsərdə mifoloji obrazlar xüsusi yer tutur. Məsnəvidə pəhləvi ədəbiyyatından gələn və mifoloji çalarlarla yadda qalan Ay və Günəş personajları da maraqla təqdim edilmişdir.

Bir sözlə, Təskininin əsərində qədim və Orta əsrlər Şərq ədəbi ənənələrinin bir sıra mühüm cəhətləri cəmlənmişdir: Şərq xalqlarının folklor və şifahi xalq ədəbiyyatından gələn müxtəlif motivləri klassik poetik üsluba xas bir tərzdə vahid dastan şəklində nəzmə çəkmək, Xorasan və İraq-Azərbaycan üslubunu bir araya gətirmək, sələflərdən təsirlənərək maraqlı məzmunlar və bədii ifadə vasitələrindən bəhrələnmək.

Doğrudur, bu dövrün şairləri yeni məzmun və bədii ifadə yaratmaqda klassik dövrün sənətkarlarına nisbətən az uğur qazanmışlar. Bununla belə, onlar farsdilli şeirin və bədii dilin yenidən dirçəlişində böyük xidmət göstərmiş, klassik ənənələrin davamında və canlanmasında gərəqli addımlar atmışlar. Onu da əlavə edək ki, “qayıdış dövrü”nün şairlərinin hamısı eyni səviyyədə və şəkildə yazmamışlar, bunların bir çoxunda fərdi yaradıcılıq üslubu qabarıq şəkildə özünü göstərmişdir. Bu baxımdan Təskin Şirazi həmin şairlər arasında özünəməxsus yer tutur.

Bütövlükdə “Fələknaznamə” məsnəvisi özlüyündə maraqlı və diqqətəlayiq bir əsərdir. Əsər İranda bir neçə dəfə çap edilmiş və yalnız son dövrlər tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Məsnəvi haqqında ayrı-ayrı müəlliflər epizodik olaraq bəhs etmişlər. Bu əsər indiyə qədər sistemli və monoqrafik tədqiqata cəlb edilməmişdir. Deyilənlər mövzunun işlənməsinin aktuallığını göstərir.

Mövzunun işlənmə səviyyəsi. Təskin Şirazi və onun “Fələknaznamə” əsəri indiyə qədər Azərbaycanda elmi tədqiqata cəlb olunmamış, məsnəvinin Bakı əlyazması haqqında M.Sultanov məlumat

xarakterli məqalə dərc etmişdir¹. İranda isə Seyid Əli Ali-Davud “Fələknaznamə” məsnəvisini qısa müqəddimə ilə nəşr etmişdir². İran qəhrəmanlıq dastanlarını tədqiq edən İqbal Yəğmayi “Fələknaznamə” məsnəvisindən də qısaca bəhs etmişdir³. Başqa bir tədqiqatçı Cəlal Səttari aşiqanə dastanlardan danışarkən bu dastan haqqında öz fikirlərini söyləmiş və qeyd etmişdir ki, Təskin Şirazi daha çox Nizami Gəncəvidən bəhrələnmişdir⁴. Dastan haqqında elmi fikir söyləyənlərdən biri də İbarhim Qeysidir. O, dastanın “Leyli və Məcnun”, “Vamıq və Əzra”. “Səlmə və Dəlil”, “Bəhram və Güləndam”, “Şirvan və Şəmail” əfsanələri ilə oxşarlıqlarından bəhs etmişdir. Avropa şərqşünaslarından Herman Ete bu əsərdən bəhs edərkən onu romantik dastan adlandırmışdır. Lakin nə İranda, nə də Azərbaycanda bu məsnəvinin elmi monoqrafik təhlili aparılmamışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Təskin Şirazinin bu əsəri ətrafında ayrı-ayrı müəlliflər müxtəlif münasibətlərlə epizodik bəhs etmiş, məsnəvi barədə ümumi məlumatlar vermişlər. Lakin indiyədək bu əsər müstəqil və sistemli tədqiqat obyektı olmamışdır. Aparılan tədqiqat nəticəsində bir çox elmi yeniliklər əldə edilmişdir. Əvvəla, ilk dəfə olaraq Azərbaycan şərqşünaslığında Təskin Şirazinin dövrü, həyatı, ədəbi mühiti, yaradıcılığı və onun “Fələknaznamə” (“Sərv və Gül”) əsəri sistemli şəkildə tədqiq edilmişdir. Tədqiqatda “Fələknaznamə” əsərinin əsas qaynaqları müəyyənləşdirilmiş, onun klassik Şərq ədəbiyyatı kontekstində müqayisəli elmi şərh verilmiş, məsnəvinin süjet xətti, epizodları, obrazları və motivləri xalq dastanları, klassik Azərbaycan və İran ədəbi nümunələri ilə müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş, əsərin bədii-estetik xüsusiyyətlərini şərtləndirən mühüm poetik qəliblər və obrazlar sistemi müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Təskin Şirazinin “Fələknaznamə” məsnəvisidir. “Qayıdış dövrü” adlanan ədəbi üsluba xas cəhətləri özündə ehtiva edən bu əsərin üslubunun, ideya-məzmun və poetik xüsusiyyətlərini, obrazlar sisteminin, eyni zamanda

¹ Sultanov M.S. Nadir bir əlyazması /Əlyazmalar xəzinəsində/, V c. Bakı: 1983.s.56-65

² تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، تصحیح سید علی آل داود ، تهران انتشارات توس ، چاپ 1382 ، حیدری ،

³ یغمایی ، اقبال : داستان های پهلوانی و عیاری ادبیات فارسی ، تهران ، انتشارات هیرمند ، چاپ اول 1377،ص342

⁴ ستاری ، جلال : اسطوره عشق و عاشقی در چند عشق نامه فارسی ، تهران ، نشر میثرا ، چاپ اول 1388،ص196

burada yer alan ənənəvi folklor və mifologiya motivlərinin qədim dastanlarla, klassik ədəbi nümunələrlə müqayisəli təhlili dissertasiyanın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi müqayisəli təhlil əsasında Təskin Şirazinin “Sərv və Gül” məsnəvisinin sistemli elmi mənzərəsini verməkdir. Bunun üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

-Təskin Şirazinin mənsub olduğu ədəbi mühitin və üslubun yığcam təhlilini vermək;

- Əsərin qaynaqlarını müəyyənləşdirmək;

- Məsnəvinin məzmununu açıqlamaq;

- Əsərdə işlənən əsas poetik vasitə və qəlibləri müəyyən etmək;

- Məsnəvidəki motivlərin xalq dastanları ilə müqayisəsini vermək;

- “Sərv və Gül” əsərində Firdövs və Nizami yaradıcılığı ilə oxşar motivləri ortaya qoymaq;

- “Sərv və Gül” məsnəvisində digər sələflərdən təsirlənmə hallarını müəyyən etmək;

- Əsərdə irfan və başqa motivlərin ifadəsini aşkarlamaq.

Bu əsərin mövzusu qədim Misir fironları sülalələrindən birini təmsil edən şahzadənin başına gələn əhvalatlardan bəhs edir. Belə bir mövzunun yazılı ədəbiyyata gəlişi, burada şifahi və yazılı ədəbiyyat ənənələrinin yan-yanı işlənməsi və bir-birinə qarşılıqlı təsiri maraqlı bir araşdırma mövzusunə yol açır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Təskin Şirazinin “Fələknaznamə” əsərinin monoqrafik təhlili nəzəri və praktiki baxımdan əhəmiyyət daşıyır. Müasir dövrdə müqayisəli və tipoloji araşdırmaların əhəmiyyətini nəzərə alsaq, bu tədqiqatın nəzəri müddəalarının gələcək elmi işlər üçün faydalı olacağını düşünmək olar. Eyni zamanda tədqiqatçılar, mütəxəssislər və tələbələr bu tədqiqatdan əməli olaraq faydalana bilərlər.

İran şifahi xalq ədəbiyyatında “Fələknaznamə” dastanı qədim dastanlardan olub, uzun əsrlər ondan mədrəsələrdə dərs vəsaiti kimi istifadə olunmuşdur. Artıq müasir dövrdə dastanın tədqiqi və tədrisi yeni baxışlar və keyfiyyətlər tələb edir. Bu mənada tədqiqat işi şifahi xalq ədəbiyyatının yazılı irslə qarşılıqlı əlaqəsinin mahiyyətini və xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək baxımından da maraqlıdır.

Digər tərəfdən, əsərdə tərənnüm edilən ideyalar və əxlaqi-mənəvi dəyərlər əxlaqi-didaktik baxımdan əhəmiyyət daşıyır. Burada vəsf edilən sevgi və sədaqət, paklıq və qəhrəmanlıq, vahid Allaha sitayiş və digər

yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərlər tərənnüm olunur. Sözügedən dəyərlər Təskin Şirazinin məsnəvisində mühüm yer tutur. Bu araşdırma əxlaq dərslərində gənc nəslin tərbiyəsi baxımından da faydalı ola bilər.

Tədqiqatın metodu. Dissertasiya elmi araşdırmalar, elmi-kütləvi nəşrlər, arxivlər, kitabxanalar, eləcə də, sahə ilə bağlı keçirilən tədbirlər və internet saytlarından əldə olunan materiallar əsasında hazırlanmışdır. Araşdırmada tarixi-müqayisəli və nəzəri yanaşma metodundan istifadə olunmuşdur. Əsərin əlyazma nüsxələri və onların bəzi xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmiş, onun məzmun və ideya özəllikləri bütövlükdə şərh edilmişdir.

Tədqiqat metoduna daxil olan prinsiplərdən biri də budur ki, məsnəvi Firdovsinin “Şahnamə”si ilə müqayisədə verilir. Çünki hər iki əsər kökünü mifologiyadan və qəhrəmanlıq dastanlarından almışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, dastan özünün bir çox səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə “İsgəndərnamə”, “Səmək-Əyyar”, “Darabnamə”, “Əbu Müslümmə” və Firdovsinin dastanlarını xatırladır. Buna görə də tədqiqatda tarixi-müqayisəli metoda üstünlük verilmişdir.

Bundan başqa, “Sərv və Gül” məsnəvisi Nizami Gəcəvinin “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” poemaları ilə müqayisə edilərək təhlil olunmuşdur.

Poemanın səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, burada şifahi xalq ədəbiyyatından gələn obrazlar geniş işlənir. Ona görə də, müqayisəli metodla şifahi xalq ədəbiyyatına məxsus poetik yaradıcılıq üslubunun, həmçinin onların obrazlar sisteminin “Sərv və Gül” poemasında necə ifadə olunması tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın mənbələri. Tədqiqatda əlyazmalar, elmi-nəşrlər və internet saytlarında verilən materiallardan və onlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Farsdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqatın əsas müddəa və nəticələri müxtəlif elmi-nəzəri konfrans materiallarında və elmi jurnallarda dərc olunmuş məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, elmi yeniliyi, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti açıqlanır.

“**Təskin Şirazi və onun**” “**Sərv və Gül**” (“**Fələknaznamə**”) məsnəvisi” adlanan **birinci fəsil** üç yarım fəsildən ibarətdir. **Birinci yarım fəsil** Təskin Şirazinin mənsub olduğu ədəbi mühit və üslubun təhlilinə həsr olunmuşdur. Hər bir şair müəyyən ədəbi mühitin yetişdirməsidir və onun yaradıcılığında fərdi istedad və zövqlə yanaşı, həmin mühitə xas xüsusiyyətlər də mühüm yer tutur. Klassik ədəbiyyat tarixində ədəbi mühit birbaşa ədəbi üslubla bağlıdır. Təskin Şirazi “klassik üsluba qayıdış” cərəyanının sənətkarlarından və onun yaşayıb-yaratdığı ədəbi mühit bu amillə səciyyələnir. Qayıdış dövrü “Əfşarların hakimiyyətinin sonunda yarandı və Kərim xan Zəndin hakimiyyəti zamanı genişləndi. Əlbəttə, bu üslubun geniş inkişafı Fətəli şah dövründə baş tutmuşdur”⁵. Əvvəlki illərdə davam edən müharibələr və hərc-mərclikdən sonra ölkədə bərqərar olan sabitlik yenidən ədəbi mühitin canlanması üçün fürsət yaratdı. Kərim xan Zənd savadsız olsa da, keçmiş şahların ənənəsini davam etdirərək ədəbi yaradıcılıq üçün şərait yaratdı⁶.

Həmin dövrün ədəbi prosesində nəzərə çarpan özəlliklər bunlardır:

1. Dil-üslub baxımından yenidən canlanma və yüksəliş;
2. Qəsidə və qəzəl janrının canlanması;
3. Bu dövrdə ədəbi əsərlərin əsas mövzu və məzmunu bunlardır: mədh, didaktika, mərsiyə, tarixi, dini və qəhrəmanlıq dastanları, aşiqanə məsnəvilər.

Bu dövrün ədəbiyyatında bədii-estetik dəyərlər kifayət qədər diqqəti cəlb edir, bununla belə, “qayıdış dövrü” ədəbi prosesini xüsusi bir üslub kimi dəyərləndirmək olmur⁷. Qayıdış dövründə ədəbi proses vahid və dəyişməz bir xətt üzrə inkişaf etməmişdir və bu mümkün də deyildi. Hər bir ədəbi məktəb və üslub özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilir, ancaq bunları donuq klişə kimi qəbul etmək doğru deyildir. Maraqlı haldır ki,

⁵ شمیسا، سیروس: سبک شناسی شعر، تهران، نشر میترا، چاپ چهارم، 1388، ص 297

⁶ بهار ملک الشعرای، سبک شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی. ج.3. 1369، ص 65

⁷ خاتمی، احمد: تاریخ ادبیات ایران در دوره ی بازگشت ادبی از سقوط صفویه تا استقرار مشروطه، جلد 2، تهران، مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی پایا، چاپ اول 1373، ص 54

qayıdış dövründəki ədəbi prosesin konkret prinsipləri yoxdur, belə ki, burada bir neçə keçmiş üslubdan istifadə edilmişdir⁸.

Bu dövrün şairləri Xorasan və İraq-Azərbaycan üslublarından bəhrələnmişlər. Onlar üçün qəsidədə Ənvəri, eposda Firdovsi, dastanda Nizami, qitədə İbn Yəmin örnək kimi qəbul edilirdi.

Sinkretik xarakter daşıyan farsdilli poeziyada sözügedən dövrdə İraq-Azərbaycan üslubu Xorasan üslubunu əvəzləyərək öz yerini qismən Hind üslubuna versə də, sonralar yenə də əsas üslub kimi öz yolunu bir qisim yeniliklərlə davam etdirmişdir. Bu isə onun əhatəli və mükəmməl bir üslub olduğunu göstərir. Təbiidir ki, bu üslubda başqa məktəblərə xas ünsürlər də iştirak edir, yəni digər üslubi fəndlər inkar edilərək sıradan çıxarılmır.

Xorasan üslubuna xas xüsusiyyətlər “Sərv və Gül” məsnəvisində aşağıdakılardır:

1. Arxaik sözlərin işlənməsi və epos qəhrəmanlarına işarə;
2. Qeyri-müəyyən təsirlik haldan əvvəl və sonra iki hərfin əlavə olunması və işlənməsi; müəyyən təsirlik halında təkid mənası bildirən “mə” əlamətinin işlənməsi;
3. Şübhə, şərt, yalvarış, xahiş və ümid və həyəcan bildirən “ye” əlamətinin işlənməsi;
4. Quran ayələri və hədislərə işarə;
5. Elmi və fəlsəfi terminlərdən istifadə;
6. Zərbil-məsəllərin geniş işlənməsi.

Bu dövr poeziyasının təkamül yollarından biri şeirə məna və məzmun rəngarəngliliyinin gətirilməsi idi. Şairlər müxtəlif istilahlardan, dini əfsanələrdən, tarixi hadisələrdən, fars və ərəb məsəllərindən istifadə edirdilər.

Fəslin **ikinci yarımfəsl** “Sərv və gül” dastanının **qaynaqları və tədqiqi” adlanır**. Təskin Şirazi haqqında məlumatlar olduqca azdır. Onun haqqında azsaylı məlumatları “Fələknaznamə” əsərindən öyrənmək mümkündür. Təzkirəçilərin bir çoxu şairə ciddi əhəmiyyət verməmiş, bəziləri isə onun adını Yaqub bin Məsud Qətfi Təskin kimi qeyd etmişlər.

Müəllif adı ilə bağlı əsərinin son bölümündə belə yazır⁹:

ولی چون بودم از اولاد یعقوب به یعقوبم به عالم گشته منسوب
(Yaqub övladlarından olduğum üçün,

شمیسا، سیروس: سبک شناسی شعر، تهران، نشر میترا، چاپ چهارم، 1388، ص76⁸

تسکین، یعقوب بن مسعود: فلک ناز نامه، ص24⁹

Aləmdə Yaquba mənsub oldum)

Təskin onun təxəllüsüdür və şair yaşadığı narahat dünyada sakitlik tapmaq üçün bu təxəllüsü seçmişdir¹⁰:

شدم تسکین در این راه پر آشوب که سازم در جهان بازشت هم خوب
چو تسکین دلم را ساز تسکین بود اندر خیالت شعر رنگین
چو تسکین هر که در عالم غریب است ز وصل دوستانش بی نصیب است
(Bu keşməkeşli yollarda Təskin oldum,
Ki, bu dünyada pisliliklə, yaxşıqla uyğunlaşım.
Çünkü təskinlik qəlbimi rahatladır,
Gözəl şeirlər üçün xəyalımı parladır.
Təskin hər zaman aləmdə qərib olar,
Dostların vəslindən binəsib olar.)

Başqa bir mülahizəyə görə, müəllifə bu təxəllüsü dostu və hamisi-zamanın tanınmış şəxsiyyətlərindən Mirzə Şərəf vermişdir. Şair Şirazda məşhurlaşdığı üçün Təskin Şirazi kimi tanınmışdır.

Təskin Şirazinin atası İbridəndir. Bu sözün iki mənası var: birincisi odur ki, onun atası İbri adlanan yaşayış məskənidəndir; ikincisi isə onun atası ibri (ibrani), yəni yəhudidir. Ancaq ikinci versiya yanlıştır. Anası Bəhreynin Qətif qəsəbəsindəndir, sonralar bir gəmi qəzası onu və ailəsini İrana atmış və onlar Şirazda məskən salmışlar. Dədə-baba yurdundan uzaq düşməsi, qürbət çətinlikləri və qara bəxtindən şikayət motivləri Təskin Şirazinin yaradıcılığında qırmızı xətlə keçir¹¹:

در این عالم برد هر کس نصیبی بود هر خسته جانی را طبیی
به غربت مانده و دور از طبیبم نمی دانم چرا من بی نصیبم
(Bu dünyada hər kəsin bir nəsibi var,
Hər bir xəstənin bir təbibi var.
Bilmirəm mən niyə binəsibəm,
Qalmışam qürbətdə-təbibdən uzaqda.)

Təskin Şirazinin ölüm tarixi də dəqiq məlum deyildir. O, ömrünün çox hissəsini keçirdiyi Şiraz şəhərində vəfat etmiş və Şahçıraq qəbristanında dəfn edilmişdir. Öz istedadı sayəsində Kərim xan Zəndin sarayına yol tapmışdır¹². Şair “Fələknəznəmə”nin əvvəlində zəmanəsini tərif edir, Kərim xan Zəndin ədalətindən, onun yaratdığı əmin-amanlıqdan danışır¹³. Müəllif bu əsəri dostu Mirzə Şərəfin verdiyi mənsur bir nağıl

¹⁰تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص406

¹¹تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص24

¹²تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص406

¹³تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص64

əsasında yazmışdır. Sözügedən mənsur əsərin əlyazması Britaniyanın Dublin muzeyində saxlanılır”¹⁴.

Təskin Şirazinin sözügedən əsəri bəzi mənbələrdə “Sərv və Gül”, bəzi mənbələrdə isə “Fələknaznamə” kimi getmişdir. Əsərin əvvəlində şairin özünün qeyd etdiyi kimi, o, bu əsəri Peyğəmbərin (s) hicrətindən min yüz səksən doqquz il keçmiş, yəni hicri 1189-cu ildə tamamlamışdır¹⁵:

گذشت از هجرت پیغمبر و آل هزارویکصد و هشتاد و نه سال

(Peyğəmbərin hicrətindən keçmişdi,

Min yüz səksən doqquz il.)

Təskin Şirazini fərqləndirən başqa bir cəhət onun xəyal dünyasının zənginliyi olmuşdur. Xəyal poeziyanın əsas ünsürlərindən biridir. Məhz xəyalın gücü ilə hər bir mənanı poetik bir şəkildə ifadə etmək mümkün olur¹⁶.

Bu əsəri qələmə alarkən şair iki əsas qaynaqdan yararlanır:

1. Folklor nümunələri və qədim dastanlar
2. Klassik ənənələr

“Fələknaznamə” əsərinin müəllifi bir çox böyük şairlərdən bəhrələnməmişdir ki, bunlar arasında Nizami və Firdovsi xüsusi yer tutur. Burada Nizaminin təsiri daha qabarıqdır. Təsadüfi deyil ki, “Fələknaznamə” məhz “Xosrov və Şirin”in vəzn və janrında yazılmış, müəllif dəfələrlə “Xosrov və Şirin”dəki şeirlərə uyğun parçalar qoşur, bəzən də ondan beyt nümunələri və misallar gətirir.

Şair əsərinin ideya və janrının Nizami Gəncəvidən götürüldüyünü etiraf edir; Nizaminin əsərlərindən məlumatlı olduğunu bəyan edən Təskin Şirazi “Xosrov və Şirin” poemasından iqtibas edərək yazır¹⁷:

شنیدم یک دو بیت از قول استاد نظامی آن در دریای ارشاد
اگر دورم ز ملک و کشور خویش نه آخر هستم آزاد از دل خویش

(O elm dəryası Nizamidən,

Ustadndan bir-iki beyt eşitdim,

Ölkəsi məndən uzaqda yerləşsə də,

Mən onun əsərləri ilə tanış oldum.)

اته ، هرمان : تاریخ ادبیات فارسی ، ترجمه با حواشی دکتر رضا زاده شفق ، تهران ، نشر بنگاه ترجمه و نشر کتاب ، 1337، ص90

تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص30¹⁵

شهیدی ، سید جعفر : شرح لغات و مشکلات دیوان انوری ، تهران ، انتشارات علمی و فرهنگی ، چاپ سوم 1382، ص19¹⁶

تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص270¹⁷

Görünür buna görə “Fələknaznamə”dəki bəzi beytlər Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasının beytlərini xatırladır.

Qeyd edək ki “Fələknaznamə”ni nəşrə hazırlayan Seyid Əli Ali-Davud onun mənbəyi haqqında ziddiyyətli fikirlər söyləyir. Belə ki o, öncə bu əsəri geniş yayılmış farsdilli xalq dastanlarından biri kimi təqdim edir. Sonra isə onun yəhudi mənbəyindən alınması ehtimalını irəli sürür¹⁸: “Dastandakı hadisələr Misirdə cərəyan etsə də, onun “Yusif və Züleyxa” kimi ibri kökü vardır və sonradan islam mətnlərinə daxil olmuşdur. Başqa ehtimala görə, “Təskin dastanının əsasını yəhudi mənbəyindən götürüb, sonda isə Fələknazın yəhudi olmasına işarə etmişdir.”¹⁹ Ali-Davudun bu iddiası doğru deyildir, çünki əsərin sonunda şair anasının Qətif və atasının İbriden olduğunu yazır²⁰. İbri ərəb ölkəsi olan Omanda qəsəbə adıdır. Eyni zamanda Təskin Şirazi məsnəvisinin sonunda açıq-aydın ərəb olduğunu söyləyir²¹. Ancaq o, uşaqlığını və gəncliyini İranda keçirmiş və fars dili və ədəbiyyatının beşiklərindən olan Şiraz mühitində təlim-tərbiyə almış və ona görə də əsərini fars dilində yazmışdır.

Təskin “Fələknaznamə”də bir sıra elmi düşüncələrini də nəzmə çəkmiş və şərh etmişdir. Bu baxımdan onun nücum, doqquz fələk (göyün qatları), şahmat və musiqi ilə bağlı fikirləri diqqəti cəlb edir. Deməli, şair zamanəsinin hərtərəfli biliyə malik alim şəxslərindən biri olmuşdur.

“Sərv və Gül” dəfələri dəşbasma üsulu ilə çap edilmişdir. Əsər son dəfə 2003-cü ildə Seyid Əli Ali-Davudun tərtibi və ön sözü ilə Tehranda nəşr edilmişdir²². Tədqiqatda, əsasən, həmin nəşrdən istifadə etmişik.

Birinci fəslin **üçüncü yarımfəsl** “Sərv və gül” məsnəvisinin **məzmunu və surətlərin təhlili**” adlanır.

“Fələknaznamə”nin maraqlı bir quruluşu vardır. Belə ki, əsər ayrı-ayrı dastanlardan təşkil olunmuşdur. Hər bir dastan müəyyən qayə və məqsədlə yazılmışdır. Lakin onların hamısı bir-birini tamamlayır və əsas ideyanın çatdırılmasına xidmət edir.

“Sərv və Gül” münacatla başlayır və bunun ardınca peyğəmbərin nəti və meracı təsvir olunur, sonra isə Hz.Əlinin mədhi verilir. Dastana

¹⁸ تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص 16

¹⁹ تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص 406

²⁰ تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص 406

²¹ تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص 27

²² تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، تصحیح سید علی آل داود ، تهران انتشارات توس ، چاپ

حیدری ، 1382

başlamazdan öncə zamanədən şikayət motivi yer alır və əsərin yazılma səbəbi açıqlanır.

Əsərdə baş qəhrəman Fələknazın doğumundan ölümünədək başına gələn əhvalatlar sənətkarlıqla təsvir olunur və hadisələr arasında məntiqi bağlılıq yaradılır. Əsas süjet xəttinin çevrəsində cərəyan edən hadisələr bir-birini tamamlayır və şairin kompozisiya qurmaq məharəti özünü göstərir. Təskinin dastan içində dastan yaratmaq üslubu Nizaminin “Yeddi gözəl” məsnəvisini xatırladır və bu model M.Kazımovun qeyd etdiyi kimi, Şərq ədəbiyyatında maraqlı bir ənənə kimi diqqəti cəlb edir²³.

Başqa bir maraqlı məqam məsnəvinin sonluğu ilə əlaqədardır, belə ki, burada “Mahmud və Əyaz” qissəsi yer alır. Bu isə bir növ “Leyli və Məcnun” dastanındakı Zeyd qissəsini xatırladır. Həmin qissə əsərin ideya-məzmun tutumuna vurulan bədii naxış kimi diqqəti cəlb edir.

“Fələknaznamə”nin baş qəhrəmanı Misir əzizinin oğlu şahzadə Fələknazdır. O, böyüyüb başa çatdıqdan və lazımi təlim-tərbiyə aldıqdan sonra döyüş meydanlarına atılır və haqsızlığa qarşı şəh qüvvələrlə vuruşur.

Fələknaz həm də dini etiqad sahibidir. O, qələbələrini Allahın adı ilə bağlayır və Ona dua edir. Divlər Qaf dağından Misirə hücum edəndə şahzadə Fələknaz ağır döyüşdə onlara qalib gələrkən Allaha üz tutur və öz qələbəsi üçün şükürlər edir.

Əsərin əsas surətlərindən biri Misir əzizidir. O, Yaqub peyğəmbərin nəslindən olan İbn Yəminin oğludur, ağıllı və ədalətli bir şahdır. Onun uzun müddət övladı olmur və buna görə narahat olur. Allaha dualar etdikdən və çoxlu nəzir-niyaz verdikdən sonra onun bir oğlu olur. Yeni doğulan uşaq - Fələknaz böyüdükcə öz gözəlliyi və kamalı ilə hər kəsi heyran edir.

Əsərin əsas surətlərindən biri də Xurşidafərindir. Onun atası Maçın şahı Dadbeh özünün çoxsaylı ordusu ilə Şadab dağında Fələknazla döyüşür və məğlub olur. Bu döyüşdə onun oğlu Xurşidafərin əsir düşür. Lakin Fələknaz onu bağışlayır və öldürmür. Xurşidafərin, ömrünün sonuna kimi Fələknazın yaxın dostlarından biri olur.

Gül və Sərv adlı bacılar da maraqlı doğuran surətlərdəndir. Onlar Azad şahın qızlarıdır və atalarının ölümündən sonra Xətay ölkəsini idarə edirlər. Gül və Sərv həm də öz igidlikləri ilə yadda qalır və düşməne qarşı döyüşürlər.

²³ Кязимов М.Д. «Хафт пейкар» Низами и традиция назире в персоязычной литературе в X- XV вв. Б. 1987.s.85-90

Əsərdəki şahzadə Aftab, onun xidmətçiləri Əxtər və Müştəri, Gülün və Sərvin qohumları Bəhrəm və Bəhmən, eləcə də Seyduş adlı cadugər qadın surətləri diqqətçəkici surətlər sırasındadır.

Tədqiqatın **“Sərv və Gül” məsnəvisinin üslubu və bədii obrazlar sistemi**” adlanan **ikinci fəsl**i də üç yarım-fəsildən ibarətdir. **Birinci yarım-fəsildə** əsərin üslubunu formalaşdıran əsas ünsürlər təhlil olunur.

Məsnəvinin üslubunu formalaşdıran əsas ünsürlər sırasında əsərin leksikonu diqqəti cəlb edir. “Fələknaznamə” məsnəvisinin bir parçasında planetlərin bədii təsviri verilir²⁴. Ancaq əsərdə Günəş və Ay xüsusi yer tutur. “Fələknaznamə” yer alan bu xüsusiyyət müəllifin qədim qaynaqlarla yaxın tanışlığından irəli gəlir²⁵.

چو روز دیگر آمد شمس زرین جهان را بست از نور خود آیین

(Sonrakı gün parlaq Günəş yetişəndə,

Bütün cahanı öz nuru ilə bir tamaşaya döndərdi.)

Dastanda işlənən Günəş obrazı müxtəlif məzmun və formalarda verilmişdir, məsələn, gündüzün qılıncı, günün aynası, yeddi ölkənin gəlini, sarı gül, qızıl qayıq, qızıl quş və s. Məsnəvidə güllərin və quşların təsviri də diqqətçəkdir²⁶.

Əsərdə canlı bitki və heyvanat aləmi də böyük məharətlə təsvir olunmuşdur. Bundan başqa, şair nərd və nücum arasında bağlılıq üzərində də bədii təsvir qurur²⁷:

در آن مجلس به او نردی چنین باخت که دیگر خویش را بهرام شناخت

(O məclisdə ona nərdə elə uduzdu ki,

Bir daha özünü Mars sanmadı.)

Qədimdə qadınlar bəzənərkən tük üçün vəsmədən, qaş üçün sürmədən, göz üçün boyadan, üz üçün zərdən, saçlar, barmaq və ayaq üçün xınadan istifadə edirdilər. Təskin bu bəzək əşyalarının da adlarını çəkir²⁸:

به هفت آرایش آن ماه پری زاد روان سوی فلک شد با دل شاد

(O pəri balası olan ay yeddi bəzək ilə,

Sevinə-sevinə Fələknazın yanına getdi.)

Əsərdə rast gəldiyimiz başqa bir əşya zinət daşlarıdır. Təskin zinət daşlarının adını çox məharətlə çəkir. Şeirin məzmunundan aydın olur ki, şair daşların özəlliklərinə yaxşı bələddir²⁹:

²⁴تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص60

²⁵تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص214

²⁶تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص 240-234

²⁷تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص 340

²⁸تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص242

گل و سرو آمدند اندر سر برج نشسته آن دو مه چون لعل در درج
(Gül ilə Sərv bürcün başına gəldilər,
O iki ay mücrüdə ləl kimi parlayırdı)

Məsnəvidə təsvir olunan əşyalar sırasında döyüşlətləri də vardır. Şair hərbi geyimi də, müvafiq silahları və hərbi geyimi də təsvir edir³⁰:

طلب فرمود ترد خویش لشکر به هر یک داد تیغ و خود و اسپر

(O, öz ordusuna qəti əmr verdi:

Hamiya verilsin qılınc, qalxan və nizə.)

Məsnəvidə *saqinamələr* xüsusi yer tutur. Saqinamə məsnəvi formasında və mütəqarib bəhrində olan şeir növüdür. Burada şair saqiyyə xitab edərək dünya və həyat haqqında duyğularını, ümid və arzularını ifadə edir. Saqinamələr adətən hikmətamiz və nəsihətamiz məzmun daşıyır³¹.

Saqinamələrdə badə və cam xatırlandığı üçün onlar zahirən meyxana şeirləri kimi düşünülə bilər. Ancaq onların məzmununda dərin həyatı, fəlsəfi və irfani ruh vardır³².

Təskin öz məsnəvisində gözəl saqinamə nümunəsi yaratmışdır. Əsərdə saqiyyə müraciət dərin fəlsəfi məna daşıyır. Yol gedən yeddi günü sayır ki, yaxşı bir məkana çatsın və mey ilə yolunu asanlaşdırsın. Nizami və başqa sənətkarlar kimi Təskin də müvafiq məqamlara toxunur: saqiyyə müraciət edir, müxtəlif didaktik, əxlaqi və irfani mövzulara toxunur³³:

بیا ساقی به من ده جام گلفام او که یابم آگهی ز آغاز و انجام

کجا بودی کجا خواهم شدن باز او مرا آگاه کن از سرّ این راز

(Gəl, saqi, mənə onun gül rəngli camını ver,

Qoy dünyanın əvvəli və axırından agah olum.

Görüm hardan gəlib, yenə hara gedərəm,

Məni bu sirlərdən agah et.)

İkinci yarımfəsildə “Sərv və gül” məsnəvisindəki Quran-hədis motivləri və irfani dəyərlər araşdırılır. Məsnəvidə Quran və hədislərin güclü təsiri də özünü göstərir. Burada müxtəlif əxlaqi-mənəvi və hikmətamiz motivlər ifadə olunur və onlar əsərin ideya-məzmun cəhətdən zənginləşməsinə xidmət edir.

Məsələn, Qurana görə Allah bütün göy və yer aləminin sahibi və hökmdarıdır və hər şey Ona məxsusudur. Nur surəsi, 42-ci ayədə deyilir:

²⁹339 تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص

³⁰9 دهخدا ، علی اکبر : لغت نامه ، تهران ، انتشارات دانشگاه تهران ، چاپ دوم 1377 ، ص

³¹ Yenə orada.s.5901

³²319 تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص

³³339 تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص

“Göylərin və yerin hökmü Allahındır. Axır dönüş də Allahadır!” Təskin Şirazi həmin ayədən gələn məzmunu belə ifadə edir³⁴:

خداوندا بلند و پستی از توست + به عالم نیستی و هستی از توست

(Ey Allah, yüksəklik və alçaq yerlər Sənindir,

Aləmdə varlıq və yoxluq Səndəndir).

Məhəmməd peyğəmbərin (s.a.s.) merac zamanı Allahla yaxınlığına işarə edən “Qabi-qövseyin” anlamı məsnəvinin bir beytində belə verilir³⁵:

فراز بارگاه قاب قوسین شه مسند نشین بزم کونین

“Qabe-qövseyin” (iki yay arası məsafə) Nəcm surəsi, 9-cu ayədən götürülmüşdür.

Məsnəvidə hədislərlə bağlı motivlər də diqqəti cəlb edir. Bir hədisdə deyilir ki, Allahın zəti barədə fikirləşməyin, Onun sifətləri barədə düşünün³⁶. Təskin Şirazi həmin motivi belə ifadə edir³⁷:

نبرده پی خرد در کنه ذاتش خردها غرق در بحر صفاتش

(Ağıl Onun zətinin mahiyyətini anlaya bilməmiş,

Onun sifətlərinin dəryasında qərq olmuşdur.)

“Ölməzdən qabaq ölün” hədisi mənaca nəfəsi paklığa işarədir, yəni nəfs sizi öldürməmiş, onu öldürün³⁸. Bu motiv Təskində belə ifadə olunur³⁹:

تن خاکی رود اند دل خاک خوشا تن که پاک آید رود پاک

(Torpaq bədən torpağın içinə gedər,

Xoş o bədənə pak gəlir pak gedər)

Təəvvüfdə geniş işlənən: “Gizli xəzinə idim, aləmi yaratdım ki, tanınım” hədisinə də məsnəvidə işarə edilir.

İran epik şeirində diqqəti cəlb edən motivlərdən biri də ölüm, dirçəliş və əmələ görə cəzadır. Bu motiv digər klassiklərdə olduğu kimi, Təskin Şirazinin yaradıcılığında da yer almışdır. Əsərdə diqqətçəkici məqamlardan biri də pir obrazı ilə bağlıdır. Bəşərin həmişə yol göstərənə və pırə ehtiyacı olmuşdur. İrfanda ali məqsədə pirsiz və bələdçisiz çatmaq mümkün deyil. Pir bəzən ata-ana, bəzən bir müəllim və imam, yaxud da peyğəmbər şəklində təcəlli edir. “Fələknaznamə”də dəfələrlə xərabə pirlərindən və onların fəzilətlərindən bəhs olunmuşdur. Məsələn, Fələknaz

³⁴ تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص 319

³⁵ Yenə orada.s.58

³⁶ فروزانفر ، بدیع الزمان : احادیث مثنوی معنوی ، تهران ، امیر کبیر ، چاپ پنجم ، 1370 ، ص 142

³⁷ تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص 58

³⁸ فروزانفر ، بدیع الزمان : احادیث مثنوی معنوی ، ص 116

³⁹ تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص 114

yaşlı bir pirlə tanış olur, həmin pir onu irəlində gözlənilən çətin günlər barədə xəbərdar edir və s.

Başqa bir hekayətdə Fələknaz çeşmə başında oturmuş beli bükük pir ilə rastlaşır. Həmin pir onu qarşılaşacağı çətinliklər barədə xəbərdar edir. Fələknaz şir və pələngi öldürmək üçün qoca pirin tövsiyələrindən istifadə edir.

Digər bir hekayətdə isə Fələknaz Allahın dərgahına dua edəndə və ondan bir daha günəşli torpağı ona göstərməsini istəyəndə qeybdən bir səs ona yol göstərir, bu yolda əjdaha ilə döyüşməli olacağını bildirir. Buradakı yaşlı pir qeybləri bilən və sirlərdən xəbərdar olan Xızır peyğəmbərdir.

Üçüncü yarımfasildə məsnəvidəki bədii obrazlar sistemi təhlil olunur. Bədii əsərlərin başqa mətnlərdən əsas fərqi birincinin malik olduğu poetik üslub və obrazlar sistemi vasitəsilə müəyyən edilir. Bədii mətndə insan ilə gerçəklik arasında xəyali əlaqə qurulur və filoloqların fikrincə, istər keçmiş nəzəri baxışlarda, istərsə də müasir konsepsiyalarda xəyal şeirin əsas ünsürü sayılır və bədii sözdə hər bir yeni incə mənə təxəyyülün köməyi ilə ifadə olunur⁴⁰.

Klassik Şərq poetikasına aid qaynaqlarda xəyal ünsürü əsasında formalaşan bədii obrazlar sistemi “bəyan” kateqoriyasına daxil olur⁴¹. Nizaminin sənət dünyasını Şərq bəddi-estetik nəzəriyyəsi əsasında dərinlənən araşdırın Barat Zəncani burada dörd əsas bələğət kateqoriyası ayırd edir: təşbih, istiarə, məcaz və kinayə⁴². Yarımfasildə Təskinin məsnəvisində işlənən bədii təsvir vasitələri həmin kateqoriyalar əsasında təhlil edilir.

1. Təşbih və analogiya.

Bir sıra bənzətmələr ənənəvi obrazlara aid olmaqla aydın təşbih kimi diqqəti cəlb edərsə, onların bir qismi isə izafət birləşməsi ilə düzəlidir (“Kəbeye-del” (ürək Kəbəsi) tərkibində qəlb Kə'bəyə bənzədilir⁴³:

مرادی کعبه بود و گشت حاصل ولی غافل شدی از کعبه ی دل

(Muradı Kəbə idi və hasil oldu

Lakin ürək Kəbəindən qafil oldu)

Şair bəzən qeyri-adi bənzətmə işlədir: bu beytdə “Ay” sərkərdəyə, “ulduzlar” isə çoxluq mənasında qoşuna bənzədilir⁴⁴:

شفیعی، محمدرضا: صور خیال در شعر فارسی، تهران، نشر آگاه، چاپ ششم، 1375، ص 340

کزازی، جلال الدین: گزارش دشواریهای دیوان خاقانی، تهران نشر مرکز، 1385، ص 30-35

زنجانی، برات: صور خیال در خمسه نظامی، تهران، امیر کبیر، چاپ اول 1377، ص 16

تسکین، یعقوب بن مسعود: فلک ناز نامه، ص 102

تسکین، یعقوب بن مسعود: فلک ناز نامه، ص 126

سپاهش صد هزار آمد شماره خودش چون ماه و لشگر چون ستاره

(Qoşununun sayı yüz minə yetdi)

Özü ay kimi, ordusu isə ulduz kimi)

2. Təskin Şirazi bədii təsvirdə istiarələrdən daha geniş faydalanır və onu də əlavə edək ki, bu poetik vasitənin oxucuya təsiri daha güclüdür. Şairin işlətdiyi istiarələrin bir qismi Şərq poeziyasında geniş təmsil olunan ənənəvi modellərdən ibarətdir: nərgiz – gözün, gül – üzün, dürr isə göz yaşının istiarəsidir. Bir beytdə “abe-ərgəvani” (qırmızı su) ifadəsi⁴⁵ şərabın istiarəsidir:

بیا ساقی ز آب ارغوانی مرا مخمور کن تا می توانی

(Gəl, ey saqi,ərgəvan (qırmızı) rəngli sudan

Bacardıqca məni xumar eylə)

Bəzən şair qeyri-adi istiarə işlədir və bu beytdə⁴⁶ “zər yumurta” günəşin, “qara qanadlı qarğa” isə gecənin istiarəsi kimi verilir:

چو در مغرب نھان شد بیضه ی زر ز مشرق سر بزد زاغ سیہ پر

(Məğribdə sarı yumurta gizləndə

Məşriqdən qara qanadlı qarğa baş qaldırdı)

Bir sıra hallarda isə istiarə mətnin kontekstindən bəlli olur və Təskin belə fəndlərdən məharətlə bəhrələnmişdir. Mətnə bir poetik vasitənin başqaları ilə yanaşı işlənməsi bədii təsvirə daha yeni rəng və gözəllik verir və Təskin Şirazi bu baxımdan maraqlı bədii nümunələr yaratmışdır :

“Dəmir dağ dağ üzərinə oturdu” ifadəsində⁴⁷ “dəmir dağ” zirehli pəhləvan, “dağ üzərinə oturdu” isə ata mindi mənası bildirir. Birincisi mütləq istiarə, ikincisi isə macazdır:

بید او را کہ در بر کرده جوشن به کوهی برنشسته کوه آهن

(Onu gördü ki, qalxan qaldırıb,

Sanki dəmir dağ dağ üstündə oturub)

3. Məcəzlar bədii təsvirin estetik təsirini gücləndirən mühüm poetik vasitələrdəndir və söz nə qədər çox məcazlaşarsa onun bədii məna yükü o qədər çox olar⁴⁸. Təskinin əsrində zəngin məcazlara rast gəlmək olar. Aşağıdakı beytdə “xarha” (tikanlar) sözü⁴⁹ məcazi mənada Peyğəmbərin (s) düşmənləri deməkdir:

⁴⁵ Yenə orada.s.61

⁴⁶ Yenə orada.s.281-282

⁴⁷ Yenə orada.s.178

⁴⁸ هادی ، روح الله : آرایه های ادبی (قالب های شعر ، بیان ، بدیع) سال سوم رشته ادبیات و علوم انسانی ، تهران ، شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران ، ص 124

⁴⁹ تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص 62

درین ره خارها بسیار باشد کز آنها خلق در آزار باشد

(Bu yolda tikanlar çox olar,

Onlardan xalqa əziyyət yetişər)

Əsərdə izafət tipli məcazlar geniş işlənir: “ərusane-çəmən” (çəmən gəlinləri) dedikdə güllər, “əruse-həft keşvər” (yeddi ölkənin gəlini) günəş, “şahe-lolak” (lövlək şahı) və “yaxşılar şahənşahı” dedikdə isə Həzrəti Məhəmməd nəzərdə tutulur.

4. Təskin bədii təsvirdə kinayələrdən də geniş istifadə edir ki, bunlar sadə və mürəkkəb tərkibli olur. Mürəkkəb kinayələr bədiyyat baxımından daha çox diqqəti cəlb edir. “Bir beytdə “şahe-zolmanı” (zülmət şahı) birləşməsi⁵⁰ gecənin kinayəsidir və qeyri-adi bir ifadədir:

به فردا چون خور از خاور برآید حیات شاه ظلمانی سر آید

(Sabah gün Şərqdən qalxanda

Zülmət şahının həyatı başa çatır)

Onların bir qisminin mənası sadə yolla bəlli olur, məs., “günəşin üfüqdə üzünü göstərməsi” ifadəsi kinayə olaraq günün doğması deməkdir, “ömür şüşəsinin daşa dəyməsi” ifadəsi isə həyatın bitməsi və ölüm anlamına gəlir. Bir sıra kinayələrin mənası üzərində isə fikirləşmək lazım gəlir. Məs., “Qələmim nizə oldu” – ifadəsi⁵¹ kinayəli deyim olaraq sözün kəsərli olmasına və tənqid hədəfilə yazı yazmasına işarədir:

به رگم دشمنان کلکم سنان شد به میدان با عدو آتش فشان شد

(Düşmən əleyhinə qələmim nizə oldu

Meydanda yağışa atəş yağdırdı)

Kinayəli istiarə və ya təşxis sənəti sözün bədii-estetik mənasına yeni rəng verir, insana xas xüsusiyyətlər təbiət məfhumlarına köçürülərək canlı poetik lövhə yaradır⁵². Təskinin yaradıcılığında belə nümunələrə də rast gəlmək olar.

Kinayə məcazla birgə işləndikdə deyimin təsiri daha güclü olur. Bir beytdə “qəm qayçısı ilə göbəyi kəsilmış” tərkibi⁵³ kinayə olaraq həmişə qəmgin olan, mayası qəmlə tutulan insan mənası bildirir: qəm qayçısı ayrılıqda məcazdır:

فلک گفتا که ای محنت رسیده به مقراض الم نافه بریده

(Fələk dedi ki, ey möhtətə uğrayan

Ey qəm qayçısı ilə göbəyi kəsilmış)

⁵⁰ Yenə orada.s.227

⁵¹ Yenə orada.s.124

⁵² کزازی، جلال الدین: گزارش دشواریهای دیوان خاقانی، تهران نشر مرکز، 1385، ص 122

⁵³ تسکین، یعقوب بن مسعود: فلک ناز نامه، ص 100

Təskin Şirazinin məsnəvisində işlənən bədii ifadə vasitələrinin yığcam təhlili, şairin söz sənətində məharətini göstərir. Onun işlətdiyi bir sıra bədii obrazlar klassik ədəbiyyatda ənənə şəklində təmsil olunur. Müəllif həmin ənənədən faydalanmaqla yanaşı, bədii təsvirdə təkrarlara yol vermir, xüsusilə maraqlı istiarələr, məcazlar, kinayələr və təxsis sənəti işlədir. Bütün bunlar Təskin Şirazinin məsnəvisinin bədii-estetik cəhətdən yüksək səviyyədə cilalanmasına və onun şairlik istedadına dəlalət edir.

Dörd yarımfəsildən ibarət olan üçüncü fəsil “Fələknaznamə”nin xalq dastanları və klassik ədəbiyyatla müqayisəsinə həsr olunmuşdur. Birinci yarımfəsildə Təskinin əsərində yer alan dastan ənənəsi araşdırılır.

“Sərv və Gül” öz orijinallığı ilə seçilir, belə ki, bu əsərdə məhəbbət və qəhrəmanlıq mövzusu bir araya gətirilir, həmçinin dini motivlər də yer alır. Məsələn, Fələknaz təkallahlılıq uğrunda döyüşlərə atılır və ümidini Allaha bağlayır. Dastanda Fələknazın sevgisi də diqqət mərkəzində dayanır: Əsərin digər bir bölümündə Fələknaz yuxuda sevgilisi Sərvi görür və ayıldıqda bunun həqiqət olduğu aşkarlanır.

“Fələknaznamə”dəki div və pəri obrazlarının təhlili xüsusilə diqqətçəkicidir. Belə ki, bu əsərdə div və pəri obrazları mifoloji köklərə dayanır. Div surəti “Avesta”da şər qüvvə kimi verilir. Zərdüştilikdən əvvəl qədim iranlılar və hindlilərdə, div allah kimi qələmə verilib, lakin sonralar o, şər qüvvə olan Əhrimən kimi xatırlanır. Ədəbi mətnlərdə div Əhrimən, iblis, şeytan, qulyabanı kimi verilir.

Məzdəkizmdə div insan cildində verilir və paxıllıq, şöhrətpərəstlik, vahimə kimi xüsusiyyətlərlə təsvir edilir⁵⁴. Yəni div bir növ insanın içində olan şər qüvvədir. “Fələknaznamə” məsnəvisində də bu keyfiyyətlər özünü göstərir⁵⁵:

زیک جا دیو نفس اژدها خوی کمین از بهرمن دارد بهر سوی

(Əjdaha xislətli, div nəfəslilər bir yerdə,

Hər tərəfdən mənə tələ qurmuşlar.)

Əsərdə Fələknazla Gülnün ailə quranda kəbin kəsib başlıq alması qədim adətlərdən biridir. “Zal və Rüdabə” dastanında Rüdabənin anası Sindoxt hədiyyə tələb edir. “Bijən və Məniyə” dastanında Keyxosrov Məniyə üçün hədiyyələr göndərir, sonra başlıq və kəbin pulu verilir”.

زمرّدی، حمیرا: نقد تطبیقی ادیان و اساطیر در شاهنامه، خمسة نظامی و منطق اطیر، تهران، نشر 54
زوار، ص 186

تسکین، یعقوب بن مسعود: فلک ناز نامه، ص 306⁵⁵

Minovi qeyd edir ki, qədim kəbin adətlərində əsas şərt evlənənlərin qarşılıqlı razılığı idi.

“Şahnəmə” və “Fələknəznəmə” dastanlarında nikaha şahidlik edənlər vardır. Nikahdan sonra aşıqlər bütün varlıqlarını məşuqlarına verirlər. Fələknəz və Xurşid Afərin öləndən sonra Sərv və Gül onların qəbri üstünə gəlib hönkürtü ilə ağlayıb vəfat edirlər ki, həmişəlik sevdigiləri ilə birlikdə olsunlar.

İkinci yarımfəsildə Təskin Şirazi yaradıcılığına klassik irsin təsiri məsələsi araşdırılır. Orta əsrlər Şərq ədəbiyyatının mühüm xüsusiyyətlərindən biri ənənə məsələsidir. Ənənəvi mövzu və məzmunlar, ədəbi növ və janrlar, dil-üslub xüsusiyyətləri, hətta bədii obrazlar sistemi on illərlə, bəzən də əsrlərlə davam etmişdir. Sələflərə münasibət və onların yaradıcılığından təsirlənmək klassik şairlər üçün ənənə şəklini almışdır və bu cəhət Təskinin yaradıcılığında daha bariz şəkildə özünü göstərir.

Ümumiyyətlə, şairin öz sələflərindən bəhrələnməsi müxtəlif şəkillərdə olmuşdur. Sələflərinin Təskin Şirazi yaradıcılığına təsirinə ya iqtibas və təzmin şəkildə, yaxud məzmun və söz düzümündə rast gəlirik. Həmin sələflərdən Firdovsi, Nizami, Sədi və Hafiz Şirazi, Əmir Xosrov, Xacuy Kirmani, Əbdürrəhman Cami, Hatifi, Məktəbi və digərlərini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Şair əsərin əvvəlində bu sənətkarların adlarını ehtiramla yad etməklə, onlardan təsirləndiyini təsdiq edir. Məsələ ilə bağlı Calal Səttari yazır: “Təskin öz əsərini yazarkən Nizaminin “Leyli və Məcnun”, “Xosrov və Şirin” məsnəvilərindən, eyni zamanda “Vamiq və Əzra”, “Bəhram və Güləndam”, “Şirvan və Şəmayil” dastanlarından bəhrələnməmişdir”⁵⁶.

Qeyd edək ki, Təskin ən çox Nizami Gəncəvidən təsirlənmişdir. Şair öncə Nizaminin söz sənətində yüksək məqam sahibi olmasını diqqətə çatdırır⁵⁷:

ولی کی می توان بودن نظامی نظامی در سخن دارم تمامی

(Sözdə tam bir nizam qurmuşam,

Ancaq necə Nizami olmaq mümkündür?)

Təskin Şirazi öz məsnəvisində Nizaminin “Xəmsə”sindən geniş şəkildə və çeşidli yönərdə bəhrələnməmişdir. Şair böyük sənətkardan çoxlu təzminlər etmiş, onun işlətdiyi ibarə və obrazlardan yaradıcı şəkildə

⁵⁶ ستاری، جلال: اسطوره عشق و عاشقی در چند عشق نامه فارسی، ص 139

⁵⁷ تسکین، یعقوب بن مسعود: فلک ناز نامه، ص 407

faýdalanmışdır. Onu da əlavə edək ki, "Xəmsə"yə daxil olan dastanlardan ən çox "Xosrov və Şirin" Təskin Şirazinin diqqətini cəlb etmişdir.

Təskin ustadı Nizaminin "Leyli və Məcnun" məsnəvisinə də müraciət etmiş, və bu məsələyə ayrıca işarə etmişdir. Təskin, Nizaminin "Məxzənül-əsrar" və "Yeddi gözəl" əsərlərindən də təsirlənmişdir.

Qeyd edək ki, Nizaminin bir çox beytləri hikmətli kəlam kimi diqqəti cəlb edir və Təskin Şirazi bu kimi beytlərdən də təsirlənmişdir. Məsələn, Nizami bir beytində deyir⁵⁸:

نابرده رنج گنج میسر نمی شود مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد

(Zəhmət çəkməmiş xəzinə müyəssər olmaz,

Can qardaş nə işlədisə onun müzdünü aldı)

Təskin həmin beytdən təsirlənərək yazır⁵⁹:

پی هر رنج باشد عاقبت گنج میسر کی شود هر گنج بی رنج

(Hər zəhmətin ardınca xəzinə olar

Hər xəzinə zəhmətsiz haçan müyəssər olar)

Təskinin təsirləndiyi şairlərdən biri də İran ədəbiyyatı tarixində eposun böyük ustadı sayılan Əbülqasım Firdovsidir. O, təkcə "həməsə" ustadı deyil, həm də öz bədii sənətkarlığı ilə seçilən şair kimi tanınır.

Təskin öz məsnəvisində Firdovsinin "Şahnamə"sindən həm söz, həm də məzmun baxımından istifadə etmişdir.

Təskin didaktika məsələlərində Sədi Şirazidən də bəhrələnmiş və onun əsərlərində yer alan poetik tərkiblərdən təsirlənərək maraqlı bədii lövhələr yaradır. Sədi bir beytində deyir⁶⁰:

به غمخوارگی چون سر انگشت من بخار د کس اندر جهان پشت من

(Qəmxarlıqla barmağımın ucu tək

Dünyada kimsə belimi qaşımaz.)

Təskin buna uyğun belə söyləyir⁶¹:

بخاراند مرا کس در عالم پشت به غیر از دست و ناخن ها و انگشت

(Əl, barmaq və dırnaqlardan başqa

Aləmdə kimsə belimi qaşımaz)

Təskin qəzəl ustadı Hafız yaradıcılığına da tez-tez üz tutmuşdur. Məsələn, Hafizin qəzəllərində "döxtəri-rəz" (meynə qızı) ifadəsi şərab mənasında çox işlənmişdir⁶²:

دهخدا ، علی اکبر: امثال و حکم ، تهران ، انتشارات امیرکبیر ، 1325 ، ج4، ص 211⁵⁸

تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص 337⁵⁹

سعدی ، مصلح الدین : بوستان ، تصحیح غلام حسین یوسفی ، تهران ، 1369 ، ص 79⁶⁰

تسکین ، یعقوب بن مسعود : فلک ناز نامه ، ص 407⁶¹

جمال دختر رز نور چشم ماست مگر که در نقاب زجاجی و پرده عنیست

(Meynə qızının camalı göz nurumuzdur mægər

Şüşə niqabda və üzüm pərdəsindədir)

Təskin həmin beytə işarə edərək yazır⁶³:

که مطرب راست میل پرده ی زیر ز روی دختر رز پرده برگیر

(Meynə qızının üzündən pərdə götür

Mütribin meyli zir pərdəsinə rastlaşib.)

Təskin Şirazinın təsirləndiyi digər ədib Hafız Şirazidən sonra farsdilli poeziyanın böyük nümayəndəsi hesab edilən Əbdürrəhman Camidir. O, Caminin adını ehtiramla yad edərək onu bir növ Nizami sözünün davamçısı kimi təqdim edir. Müəllifin diqqətini cəlb edən şairlərdən biri də Əmir Xosrov Dəhləvidir⁶⁴:

اگر خسرو ز دهلی رخت بر بست روانش تَره سان با مهر پیوست

(Xosrov Dehlidən köçüb getdi, Ruhu zərrə tək günəşlə qovuşdu.)

Təskin Şirazinın poeziyasında klassik şairlərin yaradıcılığından qaynaqlanan çoxlu motivlər var. Burada Nizami, Xaqani, Sədi, Hafız, Əmir Xosrov Dəhləvi, Xacuy Kirmani, Cami, İbn Hüsəm Xüsəvi, Hatif Şirazi, Məktəbinin və başqalarının təsirini aydın görürük.

Üçüncü yarımfəsil “Sərv və Gül”ün ayrıca olaraq Firdovsi və Nizami əsərləri ilə müqayisəsinə həsr olunmuşdur. Burada öncə “Şahnamə” ilə oxşar məqamlar nəzərdən keçirilir. Bu məqamlar sırasında hər iki əsərdəki oxşar səhnələr diqqətə çatdırılır. Hər iki əsərdəki əxlaqi-tərbiyəvi motivlər, dua və yalvarışlar dünyanın etibarsızlığı, ölümün qaçılmazlığı, alın yazısı ilə bağlı məsələlərdəki oxşarlıq və paralellər nəzərdən keçirilir. Müqayisə göstərir ki, bu iki əsərdəki mələklər, div, bədheybət qarı və cadugərlər arasında da bənzərlik vardır. Eləcə də qəhrəmanların atları, əsirlikdən qurtulma, qaranlıqlardan keçmək və bihuş etmə motivləri də üst-üstə düşür. “Fələknaznamə” ilə Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsəri arasındakı oxşarlıqlar da çoxdur. Belə ki, hər iki əsərin qəhrəmanlarının atası övladsız padşahlardır və yalnız nəzir-niyazdan sonra oğlanları dünyaya gəlir. Hər iki əsərin baş qəhrəmanı böyük şücaət və bilik sahibi şahzadədir. Bundan əlavə “Fələknaznamə” üçün səciyyəvi olan dünyanın etibarsızlığı, aşiq və məşuq arasındakı məhəbbətin sonda nakamılıqla nəticələnməsi və digər məqamlar Nizaminin poemasında da vardır. Bu iki

خرمشاهی، بهاء الدین: حافظ نامه، بخش اول، تهران، نشر علمی و فرهنگی، 1372، ص 339⁶²

تسکین، یعقوب بن مسعود: فلک ناز نامه، ص 247⁶³

تسکین، یعقوب بن مسعود: فلک ناز نامه، ص 64⁶⁴

əsərdəki at obrazları arasında da müəyyən bir oxşarlıq diqqəti çəkir. Hər iki qəhrəmanın (Xosrov və Fələknazın) qulamları da (Şapur və Müştəri) eyni xarakterlidir: vəfalı və sədaqətlidir. Digər bir oxşar motiv yuxu və onun yozumu ilə bağlıdır. Nizamiyə görə, yuxu təfəkkürlə birləşəndə xəyal aləmindəki hadisələr gerçəkləşir. Təskin bu motivin ifadəsində Nizamidən ustalıqla bəhrələnmişdir.

Təskinin əsəri ilə Nizaminin “Leyli və Məcnun” poeması arasındakı oxşar cəhətlər də dissertasiyada təhlil olunur. Bu baxımdan hər iki əsərin baş qəhrəmanlarının öz sevgililərinin qəbri üzərində həyatdan köçmələri epizodu xüsusilə səviyyəvidir. Bundan əlavə hər üç əsərdə qəhrəmanlar əsilzadədirlər və şücaət, ədalət və cəmərdlik kimi müsbət keyfiyyətlərə sahibdirlər.

“Yeddi məkan-yeddi vadi” adlanan **dördüncü yarımfəsildə** öncə Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasındakı yeddilik rəmzi, eləcə də “Şahnamə”dəki Rüstəmin “Yeddi məkan” hekayəti diqqətə çatdırılır və təsəvvüfdə yeddilik rəminin xüsusi önəm daşması vurğulanır. Maraqlıdır ki, “Fələknaznamə”də də yeddi məkan məsələsi diqqətçəkici məqamlar sırasındadır. Belə ki, qəhrəman öz mübarizəsində yeddi məkanla üzləşir və onları uğurla dəf edir. Tədqiqatda bu məkanlardan hər biri üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlər diqqətə çatdırılır. Beləliklə, araşdırma göstərir ki, Firdovsinin əsərində təsvir olunan Rüstəm və İsfəndiyarla bağlı yeddi məkan motivi ilə Təskin Şirazinin məsnəvisindəki yeddi məkan arasında fərqlər və oxşarlıqlar var. Hadisələrin süjeti və məkanı fərqli olsa da, ideya-məzmun qayəsi və personajlar yaxın və ya eynidir; qəhrəmanlar divlər, vəhşi heyvanlar, cadugərlər, quldurlarla döyüşürlər. Görünür, hər iki əsərdə işlənən bənzər motivlər şifahi dastan ənənəsindən qaynaqlanır.

Beləliklə, müqayisələr göstərir ki, sufizmdəki salikin yolundakı yeddi mərhələ, eləcə də Firdovsi və Təskinin əsərlərindəki yeddi məkan bütün hallarda simvolik məna daşıyır və həmin rəmzlər sufizmdə salikin keçməli olduğu yeddi vadiyə uyğundur. Belə ki, sufilər yeddi mərhələdə nəfsi kamilliyə yetişdikləri kimi, pəhləvanlar da yeddi məkan qət etməklə kamilləşmə prosesi keçirlər. Deməli, dastanlardakı yeddi məkanla yeddi vadi motivləri arasında tipoloji bənzərlik vardır.

Tədqiqatın **əsas nəticələri** aşağıdakılardır:

1. Təskin Şirazinin mənsub olduğu “qayıdış üslub”unun yaranmasına səbəb hind üslubunun tarixi-ədəbi şəraitlə uyğunlaşa bilməməsi idi. Buna görə də şairlər yeni üslub axtarışında bədii dəyərə önəm verərək bəlağət və fəsahtlə zəngin klassik ənənəyə üz tutmalı oldular.

2. “Fələknaznamə”də həm folklordan gələn mifoloji ünsürlər və xalq dastanlarına xas qəhrəmanlıq motivləri, həm Xorasan üslubuna uyğun epos ənənəsinin xüsusiyyətləri, həm də İraq-Azərbaycan üslubundan gələn zəngin bədii obrazlar sistemi bir-birini tamamlayır.

3. Məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanı olan “Fələknaznamə”də Quran və hədislə yanaşı, mifoloji və irfani motivlər də diqqəti cəlb edir. Məsnəvidə təsvir olunan mələklər və pərilər, əjdaha və divlər, cadu və sehr motivləri folklor və mifologiyadan gəlir.

4. Təskin Şirazinin məsnəvisində klassiklərin təsiri ilə bağlı bir sıra məqamlar diqqəti cəlb edir:

a. Şair sələflərinin adlarını ehtiramla çəkməklə onlardan təsirləndiyini özü təsdiq edir;

b. Şair bu əsərini yazarkən daha çox Firdovsi və Nizaminin dastan yaratmaq üsulundan faydalanmışdır.

c. Şairin Nizamidən təsirlənməsi diqqəti daha çox cəlb edir. Belə ki, o, “Fələknaznamə”ni Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərinin vəznində yazmış, eləcə də Nizaminin “Şərəfnamə”sinə xas saqınamə motivindən faydalanmışdır.

d. Təskin Şirazi farsdilli poeziyanın digər nümayəndələrindən – Xaqani, Sədi, Hafiz, Əmir Xosrov Dəhləvi, Xacuy Kirmani, Cami, İbn Hüsam, Hatif və Məktəbinin irsindən təsirlənmişdir.

5. “Fələknaznamə”nin zəngin bədiyyat və obrazlar sistemi də diqqəti cəlb edir. Şairin bədii dəyəri ilə seçilən zəngin təşbih və istiarələri, gözəl məcaz və kinayələri onun yüksək sənətkarlıq məharətinin göstəricisidir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Fars poeziyasında ədəbi üslublar və Təskinin “Fələknaznamə” əsəri // Filologiya məsələləri. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 2011, №2, s.247-261
2. Saqınamələr və Təskinin “Fələknaznamə” əsəri // Filologiya məsələləri. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 2011, № 8, s.287-297
3. Əfsanələr: Firdövsinin “Şahnaməsi” və Təskin Şirazinin “Fələknaznamə” əsəri // Filologiya məsələləri. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 2011, № 12, s.305-315
4. Pir sözü və onun “Sərv və Gül” məsnəvisində işlənməsi // Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri. XII Konfransın Materialları (Bakı, 3 iyun 2011-ci il). Bakı: Nurlan. s.478-486

5. Fələknaznamə” əsəri ilə “Xosrov və Şirin” və “Leyli və Məcnun” poemalarının müqayisəsi // Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Dil və Ədəbiyyat bölməsi. Bakı Dövlət Universitetinin nəşri. 2013, № 2 (86), s.200-202
6. О Таскине Ширази и его двустии «Фалакназамэ» («Платан и цветок») // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук (Журнал научных публикаций . ISSN 2073-0071). Москва. 2012. № 6 (41), s. 187-190
7. Klassik ədəbiyyatda üslubun tipologiyası // Avrasiya Universiteti. Elmi-nəzəri jurnal. 2014. № 7, s.95-103
8. Təskin Şirazinin “Sərv və Gül” məsnəvisində ənənəvi bədii analogiya // Filologiya məsələləri. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 2015, № 2, s.235-242

**ФИЛОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СОЧИНЕНИЯ
«САРВ ВА ГУЛЬ» («ФАЛАКНАЗ-НАМЕ») ТАСКИНА**

(РЕЗЮМЕ)

Диссертация представляет собой первый опыт всестороннего филологического исследования поэмы «Сарв ва Гуль» персоязычного поэта XVIII века Таскина Ширази, который принадлежит к школе возвращения к классицизму.

Работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы. **Во введении** обоснованы актуальность и новизна темы, определены объект и предмет, цель и задачи исследования, а также его теоретическое и практическое значение.

В диссертации особое внимание уделено изучению влияния Низами и других классиков на творчество Таскина, а также исследованию образной системы его сочинения.

В первой главе диссертации, состоящей из трех параграфов, освещена литературно-культурная среда, в которой жил и творил автор, выявлены основные элементы художественного стиля, характерного для данной среды, даны сведения об авторе и содержании его сочинения, а также определены основные источники образов и героев поэмы.

Во второй главе работы, состоящей также из трех параграфов, рассматриваются художественно-стилистические особенности поэмы и характерные черты образно-поэтических тропов, использованных автором. Здесь особое внимание уделено исследованию саги-наме и мотивов Корана в данном произведении.

Третья глава работы, состоящая из четырех параграфов, называется «Сравнение «Сарв ва Гуль» с народными дастанами (эпосами) и классической литературой». Здесь подробно исследованы такие вопросы, как «Сарв ва Гуль» и традиции дастана, влияние классического персоязычного наследия на творчество автора поэмы, типологическое сравнение мифологических и разных мотивов, а также отдельных символов («семь мест» и «семь оазисов») в указанной поэме и в других образцах классического наследия.

В заключении диссертации обобщаются основные научные выводы исследования.

**PHILOLOGICAL RESEARCH OF TASKIN'S
LITERARY WORK "SARV AND GUL"
("FALAKNAZ-NAMEH")**

(SUMMARY)

Dissertation represents first experience of comprehensive philological research of the poem "Sarv and Gul" by Taskin Shirazi – XVIII century Persian poet, who belongs to the literary school of "return to classicism".

Main attention in the work was paid to the study of Nizami Ganjavi's and other classics' influence to Taskin's creative activity, as well as to the investigation of poetic's of said literary work. There are also defined the main poetic figures, typical of medieval literary tradition.

The work consists of introduction, three chapters, conclusion and list of used literature.

In the first chapter of the dissertation consisting of three paragraphs, were firstly given thorough information about the author, determined literary-cultural environment, identified main elements of artistic style, as well as the questions related with sources of the poem were investigated.

The second chapter of the work consisting of three paragraphs was dedicated to their research of stylistic features and figurative imagination of the poem. Main attention here was given to investigation of sagi-nameh and motives of Koran in this work.

The third chapter of the work, that consists of four paragraphs, is called "Comparison of "Sarv and Gul" with folk dastans (eposes) and classical literature" such questions as "Sarv and Gul" and traditions of the dastan, influence of classical Persian heritage to author's creative activity, typological comparison of the mythological and different images in this work and other literary works, as well as the symbol "seven places with "seven oases".

The main scientific conclusions of the investigation are summarized in the conclusion.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ им. акад.З.М.Бунятова**

На правах рукописи

ПАКНУШ ИБРАГИМ оглы ТЕЙМУРИ

**ФИЛОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СОЧИНЕНИЯ
«САРВ ВА ГУЛЬ» («ФАЛАКНАЗ-НАМЕ») ТАСКИНА**

5718.01 - Мировая литература (персидская литература)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по филологии

Баку- 2016